

A Garam-völgyi vasművek és a Coburgok*

A Garam-völgyi vasművek létesítése és története nagy részben a Coburg család nevével függ össze. Több műszaki újdonságot honosítottak meg ezekben a vasüzemekben, s kiváló minőségű termékeket gyártottak. Napjainkig a Podbrezovai Vasmű (Železiarne Podbrezová) folytat még jelentős vaskohászati tevékenységet, termékei Szlovákiában és külföldön is keresettek.

A vasipar kezdete a Garam völgyében

A Garam (szlovákul Hron) folyó völgyében nagyon jó adottságok voltak a bányászat és kohászat kezdetéhez, hiszen sűrű ércelőfordulás, erdők sokasága és vízienergiát szolgáltató bővíző folyók voltak ezen a vidéken. A Gömör-Szepesi-érchegységben (ma Szlovák-érchegység) az első hámor már a 14. század 40-es éveiben működött [1]. A későbbiekben a vaskohászat fejlődését a török hódítás veszélye is gyorsította.

A rhónici vasművek

A Garam völgyében, a Fekete-Garam torkolatánál fekvő Rhónicon (Kisgaram, szlovákul Hronec) a zólyomlipcei uradalom három jobbágya, továbbá egy negyedik személy 1565-ben engedélyt kapott vasércbányászatra és hámorépítésre. 1580-ban a két vállalkozást a Besztercebányai Kamara átvette és egyesítette [2]. 1603-ban az összes bánya, vaskohó és hámor az ausztriai kamarához volt csatolva [3]. A vasmű, amely négy bucakemencéből és négy háorból állt, a 17. sz. közepén évente átlagosan 110 t vasat termelt és a kamara bányáit elsősorban zúzóvassal látta el.

Az első nagyolvasztót 1740-ben

Kunhalmi Gábor okl. kohómérnök, a Szlovák Vaskultúra Útja Egyesület elnöke. A Kassai Műszaki Egyetem Fémkohászattani tanszékének nyugalmazott docense. Oktatási és kutatási szakterülete: alumíniumkohászat és -újrahasznosítás. Nyugdíjasként főleg a bányászat- és kohásztörténet területén tevékenykedik.

* Az előadás 2015. március 12-én hangzott el a Közép-Európai Vaskultúra Egyesület budapesti elnökségi ülésén.

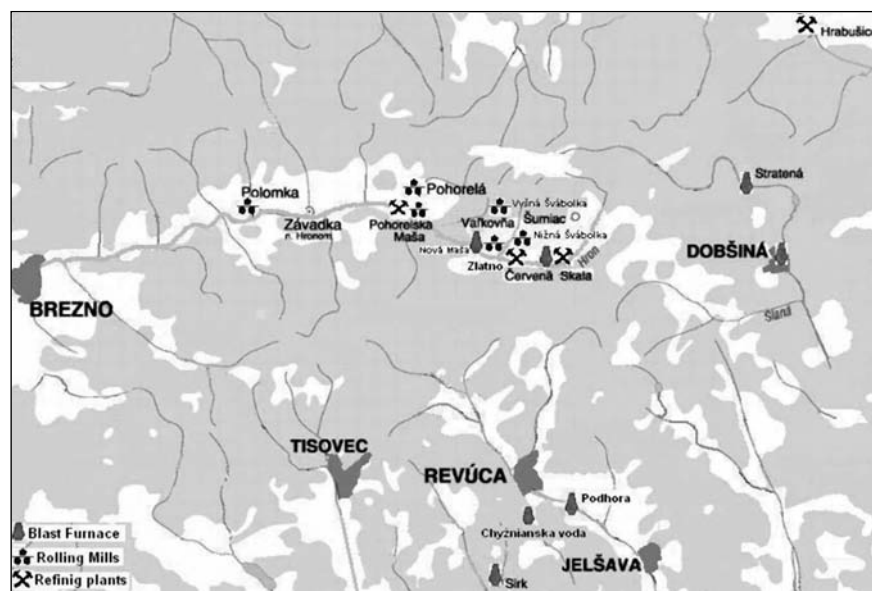
helyezték üzembe. Építését az a *J. M. Fritz* vezette, aki előzőleg a morvaországi Bernsteinben másfél évig tanulmányozta az ottani nagyolvasztót. A rhónici vasmű termékprofilja ettől kezdve a vasöntvényekkel (muníció, kályhalapok stb.) bővült. Itt öntötték a selmeci bányák részére *Hell József Károly* vízemelő gépeinek alkatrészeit. 1780-tól Rhónicról látták el vassal Osztrák-Sziléziát, a két lerakat Opaván és Ostraván volt. Rhónicon működött 1786-tól az alsó-magyarországi kincstári vasgyárak közös igazgatósága. Csak a Rhónichoz közeli helyekre szorítkozva: hámorok voltak Pieszokon, Lopejen, Vaiszkován, Jaszenán, Bisztrán, Chvatimechen. 1788-ban üzembe lépett a második nagyolvasztó, ezáltal az évi nyersvastermelés 620 tonnára nőtt, és a – nem csak rhónici nyersvasból előállított – kovácsolt termékek mennyisége is közelítőleg ennyit tett ki. Vasöntödét, mintaszta-los-, és gépműhelyt is létesítettek.

Itt készült az ország, ill. az Osztrák–Magyar Monarchia első két öntöttvas hídja: 1810-ben egy 4,5 m, 1813-ban egy 10 m fesztávolságú; ezek az európai kontinensen is az elsők közé számítottak. A kisebbik híd – nem eredeti helyén – ipartörténeti emlékként van kiállítva (2. ábra), a nagyobbik, mely 1916-ban még állt, ma már nincs meg. A 19. sz. első felében Rhónic volt az egyik központja a magyarországi műöntészetnek (öntöttvas serlegek, kisplasztikák).

1814-ben itt helyezték üzembe Magyarország első lemezhengerművét [2]. 1833-ban dróthúzó művet is létesítettek, szintén elsőként Magyarországon [5].

Chvatimechben az első vaskohó és frissítő hámor 1747-ben már működött. 1833-ban csatolták a rhónici Kincstári Vasművekhez és úgy ismerték, mint Károly-kohót, ahol három nagyolvasztó és hámor működött vízierék-meghajtással. 1839-ben itt létesült Magyarország első finomító kavarókemencéje és lemezhengető üze- me. 1950-ben szűnt meg itt a termelés.

1842-ben Zahrenbachon (Osztrblie) rúdsort, öt év múlva Pieszokon egy még nagyobb rúdhengerművet építettek. A Breznó közeli Bujakovoban (Bikás), ill. Osztrblie közelében Tri

1. ábra. Térkép a vasművek elhelyezkedéséről [1].

Blast furnace – nagyolvasztó, Rolling Mills – hengermű, Refining plants – frissítőmű

Vody-ban (Háromvíz) faszenes nagyolvasztó és hengermű működött. Utóbbi kohó az 1880-as évekig olvasztott, 1882-ben tűzvész miatt állt le. A nagyolvasztót rekonstruálták, mellette egy információs táblán a szerkezete és a kohó története olvasható.

A szabadságharc alatt, 1849-ben Rhónicon és környékén szuronyt, puskacsövet, puskavesszőt, ágyúgolyót gyártottak mintegy négy hónapon át, mielőtt a császári csapatok megszállták a Garam völgyét [2].

A rhónici Kincstári Vasmű komplexumához tartozott még Mihálytelek (Michalová), Tiszolc (Tisovec), Libetbánya (Libetha, Ľubietová), Mosód (Moštenica), Besztercebánya (Banská Bystrica), Kisélesd (Kostiviarska, ma Banská Bystrica). Pieszokon 1867-ben hámor működött, itt vasrudakat és szögeket készítettek [5].

Rhónicon 1861–63-ban a régiek helyett két új nagyolvasztót építettek, az évenkénti nyersvastermelés 4000 t fölé nőtt. A közeli ércvagyton kimerülése és a kitört gazdasági válság miatt 1876-ban a nagyolvasztók üzemét megszüntették. Az öntöde három kupolókemencével továbbra is működött, gép- és egészségügyi öntvényt, csövet gyártottak, évente mintegy 2700 tonnát. Kovácsolómű és reszelő-

■ 2. ábra. Az 1810-ben öntött híd egyik szegmense Rhónicon látható

■ 3. ábra. A bikási (Bujakovo, ma Brezno része) vasüzem munkásai a 19. sz. elején [8]

gyár is volt. 1884-ben edénygyárat és zománczót hoztak létre, edényt öntéssel és sajtolással is készítettek. 1893-ban itt 1083 t zománczott árucikket és 242 t öntöttvas árucikket gyártottak [5].

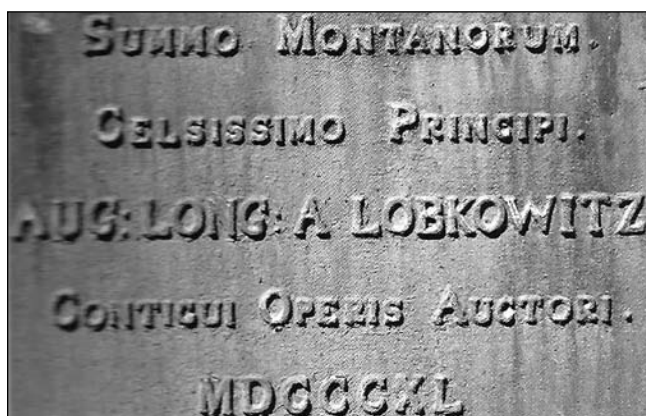
hengereltek, és kovácsolómű is volt. A Zólyombrézónak elnevezett ipartelepre (5. ábra) helyeződött át Rhónicról a vaskohászat súlypontja [2].

A hengerelt áru termelése később lecsökkent, az üzem veszteséges lett,

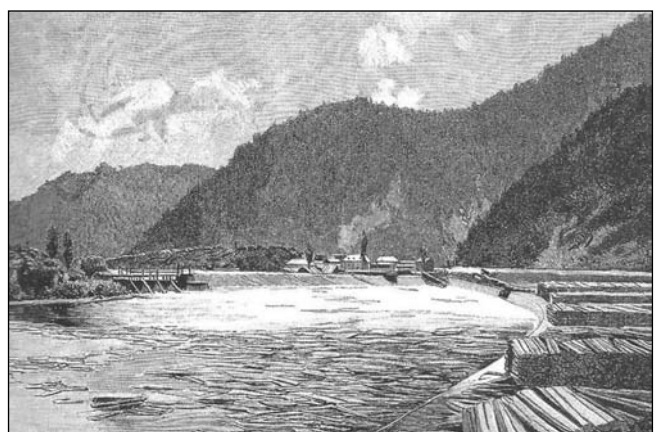
1901-ben eladták az öntödét és az edénygyárat a zománczóval együtt a Vas- és Zománczógyárak Bartelmus és Társa Rt.-nek, ezáltal a rhónici kincstári vasmű több mint három évszázados története végére ért [2].

Zólyombrézó (Podbrezová)

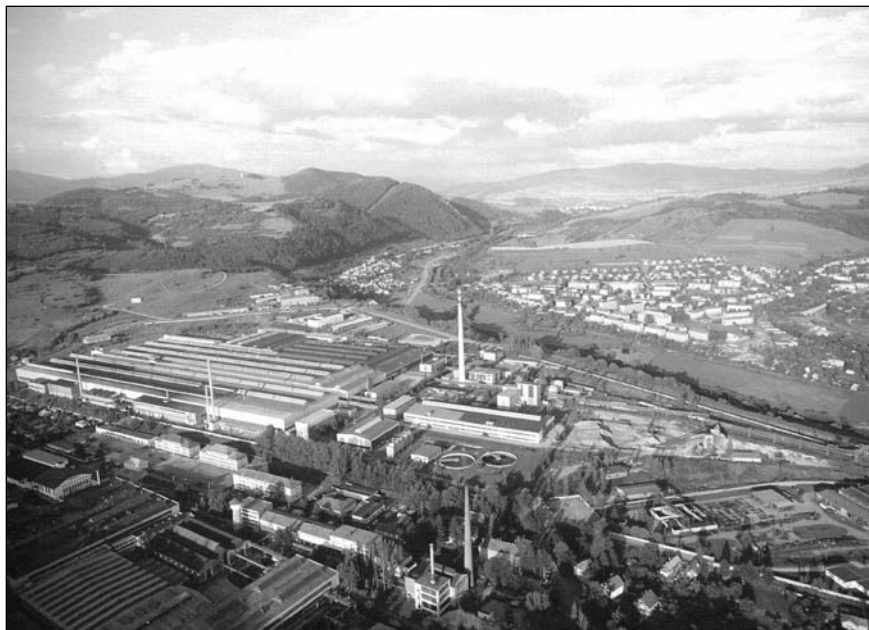
A 19. sz. közepén világszerte felgyorsult vasútépítés (az első hazai vonalat Pest és Vác között 1846-ban nyitották meg) Magyarországon is sürgető igényt teremtett a vasúti sínek gyártására. Lopejtől keletre, a Garam jobb partján, Podbrezován, zöld mezőn, 1837-ben kezdték meg Lobkowitz herceg javaslatára egy frissítő kemence és egy sínhengermű építését, melyet Magyarországon elsőként, 1853-ban itt helyeztek üzembe. A közeli erdőkből a Garam folyón tudták a fát leúsztatni, ami jó energiaforrást jelentett (4. ábra). Nagyvasúti sínen kívül kerékabroncsot, később rudat, profilacélt, lemezt is

■ 4. ábra. Emléktábla Lobkowitz herceg 1840-es zólyombrézói látogatása emlékére. A tábla a podbrezovai templom közelében egy obeliszken látható [3]

■ 5. ábra. Faúsztatás a Garamon a 19. század végén [3]

■ 6. ábra. A Podbrezovai Vasmű mai látképe [3]

1880–85 között új beruházással, új termék gyártásához fogtak, elsőként a monarchiában csöveket gyártottak. Ez fellendítette az üzemmenetet, 1884-ben a sínek termelését leállították. Elindult az edénylemezek gyártása és a profilvas készítése is. Az üzem a vezető vasmű lett Magyarországon.

A kiváló minőségű hengerelt acélcsöveket gyártó zólyombrézói vasmű, mai nevén Železiarne Podbrezová – ŽELPO, egyike azoknak a cégeknek, melyek belföldi tulajdonban maradtak. Ezért a legnagyobb elismerés *Vladimír Soták* vezérigazgatót és munkatársait illeti. 2003 végén a Közép-Európa legrégebbi kohász üzeimei közé tartozó vasműben több mint 4000 ember dolgozott. Évi termelése több mint 200 000 t. Termékeit világszerte ismerik, többek között Egyiptomba, Finnországba, Franciaországba, Hollandiába, Japánba szállítanak (6. ábra), [3].

A Coburg hercegek vasművei Pohorella (Koháryháza, szlovákul Pohorelá)

A Garam Gömör vármegyéhez tartozó felső szakasza mentén létesült hámoroknak már a 16. századtól vannak írásos nyomai. A Besztercebányai Kamara sokáig tiltotta itt hámorok működtetését, mert ezek a rhónici kincstári vasmű versenytársai lehettek.

Pohorellán legálisan 1783-ban kezdett működni egy kisebb nagyolvasztó (Pohorelská Masa) és két hámor. 1792-ben *Sturman Márton* hat társával és *gróf Koháry Ferencnek*, a murányi uradalom földesurának bevonásával részvénytársaságot alapított és a Sumjáchoz (Šumiác) tartozó Vereskőn (Červená Skala) felépítettek egy faszenes nagyolvasztót és két frisstüzes hámort is működtettek. Hat év múlva Koháry a csődbe ment vállalkozást megvásárolta, uradalmi vasműként üzemeltette tovább és Garamszécsen (Polomka) 1821-ben egy

frisstüzes hámort is üzembe helyezett.

Koháry Ferenc 1826-ban bekövetkezett halálával a családnak magva szakadt, s a birtok a *Koháry Mária Antónia Gabriellát* 1816-ban feleségül vevő, gazdag német arisztokrata családból származó *Ferdinánd* szász-coburg-gothai hercegre szállt, aki magyar honfiúsítást kapott.

Innen kezdődött a vasmű nagyarányú fejlesztése. A hercegi vasgyár a következő évtizedekben több telephellyel bővült a Gölnic (Hnilec), a Hernád (Hornád) és a Sajó (Slaná) folyók mentén is, és az ország egyik jelentős kohászati vállalatává fejlődött. Itt létesült Alsó-Svábockán (ma Val'kovňa) 1834-ben, Rhónic után a második legrégebbi vízikerekkel hajtott hengermű, hét hengersorral. A svábockai kohó előzőleg *Colorado Mitrovsky* tulajdona volt, tőle Koháry Ferenc, majd az ő halála után 1826-ban *Ferdinánd Coburg* herceg vette meg [1]. *Charles Heyssel* kohász szakértő segítségével ez lett a legmodernebb hengermű az országban. Lemezt és rudat hengerelek, Zlatnón (ma Val'kovňához tartozik) pedig vasúti síneket. Öt év múlva (Ferdinándhuta néven) egy faszenes nagyolvasztóval és ércelőkészítővel bővült a komplexum. A hercegnek a Gölnic völgyében és Vashegyen voltak vasbányái. A hengerléshez szükséges kéregöntésű hengerekhez a vasat a Felső-Svábockán (ma Val'kovňa) létesített kupolókban és lángkemencékben olvasztották át [2].

■ 7. ábra. A sztracenei vasmű a nagyolvasztóval a 19. sz. végén [8]

■ 8. ábra. Simeon Coburg látogatása Pohorelská Mašán (Fotó: Kunhalmi Gábor)

A lebontott pohorellai kohó helyén 1847-ben Alsó-Pohorellán (Nižná Pohorelá) kavarókemencéket és rúd-hengerművet létesítettek. Ferdinánd Coburg halála után 1851-től fia, Augustin folytatta a vasüzemek bővítését. Ezt a telepet Ágosthutának nevezték el, később hivatalos neve Pohorellavasgyár (Pohorelská Maša) lett. Itt volt a hercegi bányák és vasművek központja a kastéllyal egyetemben. 1853-ban Alsó-Svábolkán új lemez-hengerművet helyeztek üzembe [4]. A frisstüzes hámorokat az összes telephelyen takarékosabb, ún. Comté-tüzzű hámorokkal cserélték le.

Augustin Coburg 1871-ben Sirk-Červeňany-ban (Szirk-Vörösvágás) oszlopokon álló faszenes nagyolvasztót építtetett, ami ma is áll, és profilja a Szlovák Vaskultúra Útja Egyesület logója. Ezenfelül két nagyolvasztót bérelt Dobsinán (Dobšiná) és Sztratenán (Stratená) (7. ábra).

Pohorella (Pohorelá) volt a Coburg-féle vasgyárak alapüzeme. 1892-ben Ferdinándhután (ma Val'kovna) Siemens–Martin acélművet kezdtek építeni, amely egy négytonnás és egy nyolctonnás kemencéből állt. Ez a Coburg-vasművek komplexumának fontos műszaki fejlesztése volt. A rekonstrukció alatt leállították a finomító hámorok többségét [6].

A 19. század végén az uradalmi vasművek tönkrementek, így a Coburg-féle vasmű is nehéz helyzetbe került. Az I. világháború után a Poho-

rellavasgyár (Pohorelská Maša) 1933-ban leállt.

A vasművet alapító Ferdinánd Coburg (1785–1851) annak idején felvette a Koháry nevet is, így a Selmecbánya melletti Szentantalban ma is látogatható Koháry-kastély is a családé volt.

Ferdinánd Coburg herceg unokája szintén a Ferdinánd (1861–1948) keresztnévet viselte. Ő Bulgária uralkodója lett, a nagy bolgár nemzetgyűlés huszonhat évesen választotta bolgár fejedelemmé. Hét nyelven beszélt anyanyelvi szinten, és huszár főhadnagyként Jászberényben szolgált. Bulgária teljes függetlenségének kinyilvánításától, 1908. október 5-től I. Ferdinánd néven cár lett. Miután Bulgária vereséget szenvedett az első világháborúban, 1918. október 3-án lemondott a trónról Borisz fia (1894–1943) javára. Végleg elhagyta az országot, Coburgban, egykori birtokán élt haláláig [7]. Borisz fiát, Simeont (sz. 1937-ben) 1946-ban lemondatták a trónról, de azóta is a bolgár politikai élet egyik fontos szereplője.

A pohorellai vasgyáralapító, Coburg herceg szépunokája, Simeon Coburg 2014 júniusában látogatást tett az egykori pohorellai vasgyárban (Pohorelská Maša) (8. ábra).

Tárgyalásokat folytatott a Szlovák Vaskultúra Útja Egyesület képviselőjével a szervezet Szlovákiában és Közép-Európában folyó tevékenységéről. Felmerült annak a lehetősége,

hogy a Coburg név jegyében a Vaskultúra Útja azon állomásainak látogatásával, melyek emlékeztetnek az egykori híres vasműre, egy „Vasfesztivált” vagy egy Coburg-napot lehetne szervezni hasonlóan ahhoz, ahogyan Rozsnyón Andrássy-napot, Miskolcon Fazola-ünnepségeket tartanak.

Köszönet

A cikk megírásához nyújtott segítségért köszönetemet fejezem ki Lengyelné Kiss Katalin szerkesztő asszonynak.

Irodalom

- [1] Fečková, P., Moravčíková, L., Mihol, L., Petřík, J., Roth, P.: Hutnícke podniky rodiny Coburgovcov na Slovensku, Archeologica technica 17. 1996. p. 120–126.
- [2] Kovács, L.: Szemelvények kohászatunk múltjából, Rhónic (Kisgaram, szlovákul Hronec), BKL Kohászat 2010/5. sz. p. 65–66.
- [3] Turčan, T. (szerk.): Železiarne Podbrezová 170 ročnė, Tibor Turčan – Banská agentúra, Košice 2010.
- [4] Kovács L.: Szemelvények kohászatunk múltjából Pohorella (Koháryháza, szlovákul Pohorelá), BKL Kohászat, 2010/2. sz. p. 64.
- [5] Greschner, J.: 150 rokov železiarní v Podbrezovej, Martin, Osveta 1990.
- [6] Fečková, P., Mihok, L., Petřík, J., Roth, P.: Augustova huta – jeden z najvýznamnejších závodov Coburgovského železiarskeho komplexu, Archeologica technica 19. 2011. p. 32–38.
- [7] Gjurov, A.: Évszázadok öröksége. A magyarok nyomai bolgár földön. Magyar Kulturális Intézet, Gutenberg Kiadó, Szófia, 2003.
- [8] Turčan, T. (szerk.): Dejiny Hutníctva na Slovensku (History of Metallurgy in Slovakia), Tibor Turčan – Banská agentúra, Košice, 2006.
- [9] Šarudyová, M.: Topografia železiarní na Slovensku v 19. storočí, Vsl. Vydavateľstvo, Košice, 1989